

Social utblick

Ilse Wetter

Barnet och rätten

Förhållandet mellan barn – personer i åldern 0–18 år – och föräldrar regleras i olika lagar. I en avhandling "Barnet och rätten", del 1, har jag redogjort för konsekvenserna för barnen, då rättssystemen utnyttjas på ett för barn ogynnsamt sätt. Undersökningen bygger på genomgång av c:a 3.000 rättsfall. I denna siffra ingår ärenden hos JO, vilka huvudsakligen behandlar handläggningsfrågor utom domstolarna.

Fråga om barnets vård – den direkta, dagliga vården – regleras i socialtjänstlagen och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, i de fall barnet på grund av bristande omsorger eller annat förhållande i hemmet löper fara för sin hälsa eller utveckling. Vården kan av föräldrarna lämnas till i princip vem som helst – daghem, släkting, skola.

Vårnaden om barnet behandlas i 6 kap. föräldrabalken. Att ha vårdnad om barnet betyder att besluta om barnets personliga förhållanden, att ha uppsikt över barnet och att tillgodose barnets behov av emotionell trygghet, kontinuitet m.m. Vårnaden kan endast överflyttas på annan person genom beslut i domstol.

Verkställighet av beslut om barns vårdnad eller verkställighet av umgängesrätt behandlas också i föräldrabalken, 21 kap. Där framgår, att om barnet vistas hos annan person än hos vårdnadshavaren, och denne vill utöva vården om barnet men hindras, kan han begära verkställighet – dvs att få barnet överflyttat till sig. Motsvarande rätt har en förälder som har rätt till umgänge med barnet, men inte får utöva umgänget – om barnet inte vill eller vårdnadshavaren motsätter sig det. Barnet kan numera endast flyttas tvångsvis om det är under 12 år – däreför kan barnet endast flyttas mot sin vilja om det finns starka skäl för det.

De tre ovannämnda rättsområdena utmynnar i

det faktiska förhållandet att en förälder har rätt att vårda barnet, dvs ha det hos sig.

Av undersökningen framgår, att barn har inga eller ytterst små möjligheter att påverka sin situation. Barn är, om de är över 15 år (12 år i verkställighetsmål) garanterade att de skall höras och – inom socialtjänsten – har de också talerätt, men yngre barn har inga garantier för att de skall höras i mål som angår dem, och inte heller att deras önskemål skall beaktas. Barn är helt beroende av de bedömningar som görs av vuxna i deras omgivning.

I mål enligt socialtjänstlagen och LVU får barn föra sin egen talan om barnet är över 15 år – dvs barnet är part i målet och har samma rättigheter i en process som en vuxen har. När det gäller vårdnadsfrågor är barnet enbart ett objekt som vuxna förhandlar omkring. I verkställighetsfrågor har barnet endast rätt att vägra flyttas med polis när det har fyllt 12 år, annars är barnet också i dessa sammanhang objekt för vuxnas hantering. Det är enligt lagen barnets behov av umgänge med en förälder eller annan person som står barnet nära, som skall tillgodoses.

I ett flertal fall har det visat sig, att föräldrar, som drivs av andra motiv än vad som är bäst för barnet, använder processen som ett verktyg för att skada varandra när det gäller vårdnads- och verkställighetsmål. Vårdnads mål handläggs vid allmän domstol, medan verkställighetsmål handläggs vid förvaltningsdomstol. Processerna kan föras i princip samtidigt, där föräldrarna slåss om vårdnaden i tingsrätten och den som för tillfället har vårdnad resp umgängesrätt samtidigt driver en process i länsrätt för att utöva vården resp umgängesrätten. En del föräldrar för givetvis processerna därför att de är övertygade om att de gör det som är bäst för barnet.

Om ett barn blir utsatt för många och långa processer kan det också medföra, att socialnämnden anser sig nödsakad att i ansökan till länsrätten begära att vård enligt LVU skall beredas barnet, som far illa av föräldrarnas konflikter. Ytterligare en process blir då aktuell.

Det faktum att processerna förs i olika domstolar kan också medföra kompetenskonflikter. Konsekvenserna för det enskilda barnet är förödande. I en

skilsmässoprocess eller vid annan tvist om vårdnaden av barnet anses det att barnet ofta blir utsatt för övertalningsförsök eller annan påverkan av den förälder som barnet sammanbor med. Om barnet yttrar något om sin egen vilja, blir vuxnas reaktioner att barnet har blivit påverkat, att barn ofta ändrar mening osv.

Barnet har en mening, oavsett hur barnet har fått den. Man torde lätt kunna sätta sig in i situationen att barnet har uttalat – verbalt – att det föredrar en förälder och domstolen tillerkänner den andra vårdnaden – eller att barnet klart har uttalat att det inte vill träffa och umgås med sin frånvarande förälder och ändå tvingas göra det. Det fordras en mycket stor styrka av den "bortvalde" föräldern att inte låta sin besvikelse och ilska gå ut över barnet.

Barnet lever i en mycket otrygg värld medan processen fortskrider. Man vet ingenting om framtiden, inte var man skall bo, om man måste lämna sina vänner osv. Problemen följer med långt upp i åren – med reaktioner som oerhörd svartsjuka mot en ev ny partner till föräldern, en onormalt stark önskan att ha föräldern för sig själv osv.

Det finns i dag inga legala möjligheter att hindra en part från att föra processer om barn på det sätt som skisserats ovan. En part kan i princip dagen efter att han fått en dom i högsta möjliga instans börja processen om barnet på nytt.

I vårdnadsfrågor skall rätten regelmässigt höra socialnämnden innan rätten beslutar om vem av föräldrarna som skall tillerkännas vårdnaden om

barnet. Om föräldrarnas överenskommelse inte är till barnets bästa, eller föräldrarna inte är överens om vem som skall tillerkännas vårdnaden, skall socialnämnden utreda vem av föräldrarna som är den lämpligaste vårdnadshavaren. Numera inleds ofta samarbetssamtal mellan föräldrarna för att dessa skall förmås göra en överenskommelse om vårdnad och umgängesrätt. Går det inte att få till stånd en sådan överenskommelse sker en utredning, ofta med utgångspunkt att utreda vilken av föräldrarna som bäst kan tillgodose barnets behov.

Också i utredningsförfarandet blir barnet ofta ett objekt. Barn skall inte verbalt välja förälder – det innebär att barnet väljer bort den andra föräldern – men bör ändå höras i utredningen.

I den andra delen av avhandlingen (författare Göte Appelberg), behandlas de sk presumptionerna och hur domstolarna värderar bevisningen. Där framgår bl a, att den sk status quo-principen (barnen skall vara där de är) har ett starkt försteg i domstolarna, t o m så starkt att domstolen i vissa fall kan bortse från att en förälder är lämpligare än den andra, för att barnet inte bör flyttas.

Slutsatserna av undersökningen är bl a att föräldrarnas intressen tillgodoses i större utsträckning än barnens, och att de mycket långa handläggningstider som kan förekomma utgör en stor risk för barnens hälsa och en psykisk belastning för dem. Avhandlingen utmynnar i en rad förslag som kan underlätta barnens situation i de delar som undersökts.